

Essay Reviews

Czy wszystko jest stylem? Refleksje dotyczące relacji tekstu i stylu

WOLFGANG HEINEMANN
(Lipsk)

1. Określenie problemu

Centralnym tematem współczesnej lingwistyki jest relacja tekst – styl. O obu istnieje niezwykle bogata literatura. Z pewnością wynika to bezpośrednio z dużego znaczenia zarówno lingwistyki tekstu jak i stylistyki dla komunikacji praktycznej, stąd czasem obie względnie młode dziedziny wiedzy nazywane są „królewskimi” dyscyplinami lingwistyki.

Na temat tekstu oraz wielu zagadnień lingwistyki tekstu wypowiadałem się wielokrotnie. I chociaż wiele spraw pozostaje jeszcze niewyjaśnionych i niepewnych, to jednak – przynajmniej w Niemczech – można mówić o pewnym konsensusie w odniesieniu do prawie wszystkich podstawowych problemów dotyczących tekstu.

Inaczej jest w stylistyce. Wprawdzie wychodzę z założenia, że większość badaczy zajmujących się stylistyką ma mniej więcej takie same wspólne wyobrażenia o tym, co określa się mianem stylu to jednak pozostaje ono raczej w sferze wiedzy potocznej. Istnieje setki prac naukowych wychodzących poza to nieokreślone wyczucie stylu. Ich autorzy starają się to ogólne wyczucie uściślić. „Okazało się niemożliwe, ale również bezsensowne, tworzenie definicji obejmującej wszystkie aspekty zjawiska jakim jest styl (Fix 1990: 7)”.

Nie chcę generalnie kwestionować stwierdzenia U. Fix. Proponuję, by się nad nim zastanowić. Gdy badacze używają terminu *styl*, to nie wszyscy mają na myśli

to samo. Każda próba przeglądu musi, oczywiście, wychodzić od poszczególnych prac i zawartych w nich definicji lub opisów pojęcia styl.

Gdy porównamy określenia stylu, zauważymy, że tylko w niewielu przypadkach można mówić o prawdziwej porównywalności. W każdym razie z tych wielu pojedynczych prac dadzą się wyodrębnić pewne koncepcje, które znajdują się wobec siebie w relacji komplementarnej. Dlatego wielu językoznawców zajmujących się problemami stylistycznymi już od lat wykazuje niepokój. Tak więc Willy Sanders (1995: 386) stwierdził, że „mogą pojawić się wątpliwości w odniesieniu do jednolitości pojęcia stylu”. A Gotthard Lerchner (1995: 95) dodał, że styl „jest wielce niepewną wielkością, która rozplywa się”. Ta niepewność sprawia, że dziś prawie każdy, kto podejmuje temat stylistyczny, musi najpierw powiedzieć, co rozumie pod pojęciem stylu. Swój artykuł chcę poświęcić podstawowym koncepcjom stylistycznym.

2. Podstawowe koncepcje stylu

Nie omawiam tu poszczególnych publikacji, lecz szukam podstawowych sposobów podejścia do problemów stylu, a więc modeli stylu. Chcę wydobyć to, co dla badań nad stylem mogłoby być ważne. Z konieczności muszę się tu ograniczyć raczej do skrótowego przedstawienia podstawowych cech tych modeli. Koncepcje te choćby w sposób latentny obecne są w świadomości prawie wszystkich badaczy zajmujących się problemami stylu, choć czasem z pewnością fragmentarycznie. Nowością w tym opracowaniu jest podkreślenie tego, co w ramach koncepcji podstawowej nie należy do zakresu stylu.

Gdy zajmujemy się koncepcjami stylistycznymi w ich rozwoju historycznym, to niektóre z nich mogą się wydawać z dzisiejszego punktu widzenia tylko pod pewnymi względami aktualne. Nawet jednak te „marginalne” oddziałują do dzisiaj (często nie jako kompleksowe koncepcje podstawowe), gdyż w większości zostały wchłonięte przez rozszerzone modele stylistyczne.

2.1. Styl jako element dekoracyjny

Początek i punkt wyjścia tego wszystkiego, co dziś nazywamy stylem, stanowiła od dawna kwestia (choć nie formułowano tego w ten sposób aż do XX w.), co w praktycznych procesach komunikacji najbardziej przyczynia się do wywołania konkretnych, zamierzonych intencjonalnie efektów komunikacyjnych. Już w czasach antycznych stawiano sobie pytanie, dlaczego niektórzy mówcy w otwartych

rozprawach sądowych odnosili sukces, natomiast inni nie. Odpowiedź upatrywali retorycy w upiększeniu mowy, np. w wyjątkowych figurach stylowych, metaforach, porównaniach, czy też paralelizmach. Do tego dochodziły jeszcze artykulacja, mimika i gestyka mówiącego. Te elementy zdobnicze w *elocutio* traktowano jako odstępstwo od podstawowej struktury gramatyczno-leksykalnej i traktowano je jako odpowiednie tylko wtedy, gdy za ich pomocą można było osiągnąć określone efekty retoryczne.

W ten sposób pośrednio stwierdzano, że elementy gramatyczne – całość struktur i reguł gramatycznych – stanowi to, co normalne, z dzisiejszej perspektywy niestylowe, podczas gdy środki retoryczno-stylowe to przypadek szczególny, odstępstwo od gramatycznych struktur podstawowych. Ta zasada została zniesiona w nowoczesnej stylistyce zajmującej się odstępstwami od normy.

2.2. Styl jako kategoria estetyczna

Elementy zdobnicze występują głównie w beletrystyce. Taki pogląd przyjmowany jest od dawna jako *opinio communis*. Elementy zdobnicze, figury stylowe i obrazy językowe („użycie języka jako bodźca” Lerchner 1981, 100 i n.) tworzą też – w rozumieniu stylistyki literaturoznawczej – podstawę każdego dzieła literackiego. Styl – dokładniej styl artystyczny rozumiany jest tu jako kategoria estetyczna. Zobrazujmy to cytatem z Herberta Seidlera (1978: 28): „Styl jest tym wszystkim, co czyni z tekstu językowego językowe dzieło artystyczne”. Skoro styl przysługuje tylko dziełom artystycznym, to samo adekwatne odczytanie stylu wymaga od interpretującego wyczucia artystycznego. Za wyróżniające się przykłady tej interpretacyjnej sztuki stylistycznej uważane są prace Wolfganga Kaysera, Emila Stägera i Fritza Martini.

Ścisłe kryteria interpretacji stylistycznej tekstów literackich przy takich założeniach nie wchodziły, oczywiście, w grę. Stylem jest to, co poetyckie/ekspresyjne. W myśl tej koncepcji za niestylowe uważa się wszystkie teksty nieartystyczne.

2.3. Styl jako wyraz osobowości

„U początku nowożytnej historii stylu stoi wypowiedź hrabiego Georgesa Louisa Leclerca de Buffona: „Le style, c’est l’homme même”(1753) (Sanders 1996: 345), która zyskała sławę światową. Wiele razy do niej nawiązywano, m.in. romanista Leo Spitzer utworzył z tego trafnego i dowcipnego sformułowania model stylistyczny, szkołę interpretacji, koncentrując się całkowicie na jednostce, na jej osobowości z uwzględnieniem jej celów, ale również uczuć i nastawienia, które w znacznym stopniu wpływały na jej działania. Sposób, w jaki ktoś pisze lub

mówi, zdradza wiele z jego charakteru, jest wyrazem jego osobowości. Styl daney jednostki jest jej własnością, czymś jednoznacznym jak odcisk palca człowieka. Koncepcję tę rozwijano wyróżniając m.in. 72 typy stylu, przykładowo styl miękki, elegancki, optymistyczny itd.. Odgrywa ona pewną rolę w nowszej stylistyce, gdy mowa o stylach indywidualnych.

Problematyczna jest w tym modelu absolutyzacja subiektywizmu. Styl wypowiedzi jest zależny nie tylko od osobowości, lecz również od wielu innych czynników, przede wszystkim czynników sytuacyjnych. Pojawia się też pytanie, czy dana osobowość jest zawsze silna lub optymistyczna. Czy ze zmianą nastroju nie następuje też zmiana stylu człowieka? (por. Osgood 1960).

2.4. Styl jako odstępstwo od normy

Michael Riffaterre (1973: 53) wyszedł od hipotezy, że „styl stanowią kontrasty”. Elementy o dużej przewidywalności (= normalne wypowiedzi) należy przeciwstawić wypowiedziom o niskiej przewidywalności (= wypowiedzi, których występowanie jest zaskakujące). Ze współwystępowania elementów obu typów wynikają kontrasty, które stanowią według Riffaterre’a równocześnie bodźce i efekty stylowe. „Każdy fakt stylowy składa się z kontekstu (= normy) i kontrastu”. A amerykański psycholog Charles E. Osgood (1960, 293) uzupełnił: „Styles are an individual's deviations from norms for the situations in which he is encoding”.

Stylowe odchylenia stanowią więc to, co widoczne, ekspresyjne, odbiegające od normy. Mówiąc inaczej: wszystko, co ekspresyjne jest stylem. Może to dotyczyć leksykalnych warstw stylowych, również szczególnie ekspresywnych konstrukcji gramatycznych (np. tak zwany szyk ekspresywny w języku niemieckim przyporządkowuje się podobnie jak osobliwości graficzne ekspresywności stylowej).

Odchylenia ustala się poprzez porównanie z wypowiedziami zgodnymi z normą. Problemem jest tu pytanie o normę. Co należy w poszczególnych przypadkach uważać za oczekiwaną normę, gdzie zaczynają się odstępstwa od normy? Czy np. wyrażenie *do Berlina* jako odpowiedź na pytanie ‘Gdzie jedziesz jutro?’ jest odstępstwem od normy i czy jest to wyrażenie ekspresyjne? A jak należy oceniać błędy? Tu granice są płynne, chociaż konwencje określają niektóre ‘normy’. Decydujące są jednak czynniki emocjonalno-subiektywne.

2.5. Styl jako wybór

Ta koncepcja stylistyczna jest najbardziej powszechna. Stawia się w niej pytanie o wybór, jakiego dokonał wytwórca tekstu, a więc o wybór między różnymi możliwościami wyrazu. Stephen Ullmann (1962: 102) określa jako główny problem każdej stylistyki „the idea of choice, the possibility of choosing between two or more alternatives” (por. też Busse 1996: 75), a więc mówi o wariantach stylowych. A czeski językoznawca Doležel (1964: 262) istotę tej koncepcji sprowadził do prostej formuły: Stylem są „przy stałej zawartości treściowej zmienne cechy wyrażen językowych”.

Zasada wyboru jest dziś trwałym składnikiem większości koncepcji stylistycznych i była wielokrotnie modyfikowana. Styl powstaje, gdy ze zbioru środków synonimicznych i wymiennych w tym samym kontekście wybiera się te najbardziej przydatne (Fix 2006: 245).

Krytycznie należy zaznaczyć, że jednostki nieposiadające synonimów ze wszystkich poziomów języka wyłączone są z zakresu stylu (*Odsunąć się od krawędzi peronu!*). Za brak tej koncepcji należy również uznać to, że jako zbiór elementów, których można użyć zamiennie, traktuje się całość odpowiednich środków danego języka, a nie zbiór ograniczony do tych środków, którymi jednostka dysponowała w swej świadomości w czasie tworzenia tekstu.

2.6. Stylistyka statystyczna

Stylistykę statystyczną „uprawiano intensywnie przez trzy dziesięciolecia” (Sanders 1996: 350) na fali boomu matematycznej teorii informacji. Jako rodzaj opozycyjnego ruchu do rozszerzających się w latach 70. tendencji w naukach humanistycznych do coraz mocniejszego akcentowania tego, co subiektywne, wielu matematyków, cybernetyków, lingwistów i literaturoznawców podjęło starania, by zobiektywizować i zmatematyzować również stylistykę, por. tom *Mathematik und Dichtung (Matematyka i poezja)* z roku 1967.

Przy użyciu metod statystycznych chciano stworzyć sprawdzalne podstawy dla podbudowanych naukowo interpretacji struktur wyrażeniowych (por. Mistrik 1973).

Dla uchwycenia wartości stylowej tekstów za istotną uznano frekwencję określonych części mowy w zdaniu.

Trzeba jednak zaznaczyć, że stylistykę statystyczną należy traktować tylko jako pomocniczą metodę przy interpretacji wypowiedzi, samych ilościowych wskaźni-

ków stylowych tylko w wyjątkowych przypadkach można wyderywować coś na temat sensu tekstu oraz intencji autora.

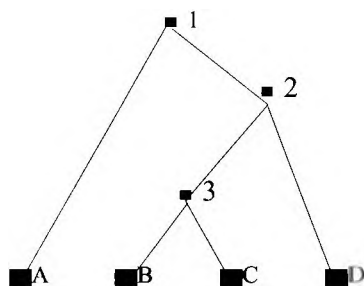
2.7. Stylistyka funkcjonalna

Scharakteryzowane do tej pory koncepcje stylu wychodzą przede wszystkim od planu wyrażania i mają charakter strukturalistyczny. Stylistyka funkcjonalna podchodzi do problemów stylowych od strony sytuacyjnych warunków komunikowania się.

Według tej koncepcji każde użycie wyrażen językowych jest w znacznym stopniu zdeterminowane przez te funkcjonalne sfery stylowe.

Tak więc styl tekstu uważa się za adekwatny, gdy środki językowe użyte w tekście korespondują z określonym zakresem użycia, z sytuacją i intencją autora. Pojęcie stylu określa Riesel (1963: 10) ogólnie jako „celowo skonfigurowane użycie języka”. Styl jest „odpowiednim do funkcji, uwarunkowanym przez czynniki zewnątrz- i wewnątrzjęzykowe użyciem potencjału językowego w pisemnej i ustnej komunikacji społecznej” (Riesel, Schendels 1975: 5).

Te sfery użycia stały się też podstawą klasyfikacji stylów funkcjonalnych (Riesel, Schendels 1975: 19). Ogólnie autorki wyróżniają 5 stylów funkcjonalnych: styl komunikacji publicznej, styl naukowy, publicystyczny, potoczny i artystyczny. Fleischer/Michel (1975: 246) zilustrowali ten model algorytmem:

Wszystkie teksty podlegają sprawdzeniu w obrębie pierwszego węzła ze względu na to, czy są sformułowane w sposób spontaniczny i niewymuszony, czy też „wyczelowane językowo”. Dużą grupę tekstów sformułowanych w sposób spontaniczny można przyporządkować do zbioru tekstów potocznych. Z pozostałego zestawu „tekstów wyczelowanych” (węzeł 2) najpierw dadzą się wyodrębnić teksty, których celem jest oddziaływanie estetyczne (styl artystyczny). Pozostały zbiór tekstów stanowią teksty „rzeczowe” (węzeł 3), które wyodrębnia się według

dominacji w nich informatywności (styl naukowy), czy funkcji sterującej zachowaniem (styl komunikacji publicznej). Wyodrębniono tu również styl publicystyczny (Fleischer/Michel nie uwzględnili go, ponieważ ze względu na heterogeniczność środków językowych wymyka się przyporządkowaniu).

Szczególnie ważne dla tego modelu są określone zasady stylowe, które Riesel nazywa *cechami stylu* (= wskazówki dla kompozycji tekstu, maksymy komunikacyjne). Stanowią one ramy dla konkretnego doboru i użycia konkretnych elementów stylowych). Biorąc pod uwagę ich powiązanie, można scharakteryzować każdy rodzaj stylu. W zakresie stylu potocznego, któremu Riesel poświęciła osobną książkę (1964/70), autorka wymienia następujące cechy charakterystyczne: niewymuszoność/ swoboda, emocjonalność/ ocena subiektywna, obrazowość, dynamika oraz ekonomia wyrazu. Do „niestylowych” elementów należą według tej koncepcji niezmiennie elementy tekstów. Spojrzenie pragmatyczne jest w założeniach obecne, choć jeszcze oczywiście nie w kategoriach teorii działania lub lingwistyki tekstu.

2.8. Styl jako działanie (językowe)

Wraz z przełomem pragmatycznym zaczęła zyskiwać coraz bardziej na znaczeniu komunikacyjno-pragmatyczna koncepcja stylu reprezentowana przede wszystkim przez Sandig 1986, Spillnera 1995 i Selting 1997 (teoria aktów mowy). Działanie stylowe można by z tej perspektywy ogólnie scharakteryzować jako działanie (językowe) służące do osiągnięcia efektów komunikacyjnych. Sandig (1986: 7) rozumie pod tym pojęciem działanie intencjonalne, „indywidualną formę działania językowego”.

Wyjątkowość tej koncepcji stylistycznej polega na tym, że obejmuje ona całość procesu komunikacji, praktykę życiową partnerów komunikacji (Heinemann 2008, 114), w tym również efekty komunikowania się. W centrum znajdują się uczestnicy komunikacji (a nie struktura tekstu), ich nastawienie i intencje, aktualne działanie w interakcji społecznej w określonym zakresie komunikacji. Działają oni, aktywując wzorce tekstowe i stylowe oraz poprzez procesy doboru/ wyboru określonych środków językowych. Wpływają równocześnie celowo na partnera/partnerów.

Barbara Sandig (1986: 46) przedstawiła tę koncepcję na przykładzie wzorca PRZYWITANIE. Działający może PRZYWITAĆ na ulicy znajomego używając różnych wzorców działania. Może się do niego UŚMIECHNAĆ, PODAĆ MU

RĘKĘ, ZAWOŁAĆ go lub POWIEDZIEĆ mu X. ... Ten ostatni typ przywitania może zostać zrealizowany w następujący sposób: *Dzień dobry! Cześć!...*¹

PRZYWITANIE →	UŚMIECHNAĆ SIĘ	→	Wypowiedź	<i>Dzień dobry!</i> <i>Cześć!</i>
	PODAĆ RĘKĘ			
	ZAWOŁAĆ X			
	POWIEDZIEĆ X			

GRUSSEN →	ZULÄCHELN	→	AUSSERN	<i>Guten Tag!</i> <i>Hallo!</i> <i>Grüß Gott!</i>
	DIE HAND GEBEN			
	X RUFEN			
	X SAGEN			

„Sposób, w jaki działanie należące do danego typu (działania) wraz ze swą wartością propozycyjną zostanie dokonane, jest stylem, ten sposób nadaje wspomnianemu działaniu sens stylowy” (Sandig 1986: 51). I to stanowi też przede wszystkim gwarancję jednolitości tekstów (por. Hoffmann 2003: 108). Wzorce działania odgrywają w tym modelu dużą rolę. Globalne wzorce tekstowe jako wzorce ramowe stanowią podstawę dla różnych rodzajów tekstu. Realizacja wzorców tekstowych odbywa się tylko częściowo według skonwencjonalizowanych zasad postępowania; właśnie indywidualne odstępstwa od wzorców tekstowych są istotne dla szczegółowego oddziaływania stylowego. Wzorce poniżej poziomu tekstowego (wzorce leksykalne i gramatyczne) tworzą – wraz z alternatywami – bazę dla konkretnej lokalnej organizacji tekstu.

Ten teoretyczny model działania ilustrowany był wielokrotnie przykładami, częściowo też rozwijano go w niektórych kwestiach szczegółowych. Niejednoznacznie określone i zbyt mało wyróżnione wydają się w nim cele uczestników interakcji,

1 Autor podaje trzy wyrażenia. Drugie z nich *Grüß Gott!* używane jest w Bawarii, na południu Niemiec i Austrii. Tylko formalnie odpowiada ono w dużym stopniu polskiemu powitaniu *Niech będzie pochwalony*. Zakres użycia niemieckiej formuły powitalnej jest jednak znacznie szerszy, nie ma ona też wydźwięku religijnego. Formule *Hallo!* odpowiada najbardziej polskie *Cześć* (na powitanie) (przyp. tłum.).

typy i kroki działania, jak również pojęcia sens stylowy i działanie stylowe. Jako nie należące do stylu traktuje Sandig (1983: 153) elementy neutralne językowo.

2.9. Styl jako dodatkowa informacja o charakterze pragmatycznym

Według Lerchnera (1981) nacechowanie stylowe należy określić jako „informację selektywno-pragmatyczną, która wyraża się na płaszczyźnie językowej w potencjale konotacyjnym konkretnej wypowiedzi”. Lerchner (1981: 98), a także Fix (1992: 193) traktują teksty jako kompleksowe znaki całościowe posiadające cechy formalno-strukturalne, którym przypisuje się znaczenie. Do tych niejako „normalnych” znaczeń leksykalnych czy gramatycznych doszłaby jeszcze struktura sekundarna, „drugi sens, sens społeczny”, który musiałby być widoczny poprzez jednolite ukształtowanie tekstu (Fix 1996: 114). I właśnie ten „drugi sens” jest składnikiem stylowym, informacją pragmatyczną, która przyczynia się u odbiorcy do „zniesienia niepewności/ entropii w odniesieniu do środków językowych, jakich użycia oczekuje się w konkretnej wypowiedzi” (Lerchner 1986: 36) oraz wywołuje u niego określone konotacje. W tym sensie tekst jako całość przedstawia potencjał konotacyjny. Fix (1996: 112) nazywa całą koncepcję „semiotyczno-pragmatycznym” modelem stylu. W ten sposób styl staje się – podobnie jak już u Eco 1972 – „wielkością ponadjęzykową” (Firle 1990: 27).

Szerokie pojęcie tekstu (Fix 1996: 115f.) implikuje także nowe całościowe spojrzenie na tekst jako na supertekst, składający się z wielu tekstów/ kodów (por. semiotyczne pojęcie tekstu u Posnera (1991: 46). Fix opowiada się za włączeniem do opisu tekstu obok kodu językowego również właściwości materialnych (pismo, kolor, typografia oraz proksemika i kinezyka).

Do takiej koncepcji semiotycznej, kulturowo-komunikatywnej (Lerchner 1995: 99) sięgnęło relatywnie niewielu badaczy stylu, być może też z tego względu, że właściwy tekst nie jest tu łączony z nacechowaniem stylowym, a szerokie pojęcie tekstu właściwie nie zostało poparte przykładowymi interpretacjami. Otwartą kwestią pozostaje również sposób uwidocznienia w strukturze tekstu owego drugiego sensu stylowego.

2.10. Styl jako cecha tekstu. Stylistyka tekstu

Nacechowanie stylowe łączono z tekstami już od lat 70. Nacechowanie stylowe jest „inherentną, konstytutywną i niezbędną cechą zorganizowanej wypowiedzi językowej, czyli tekstu” (Peukert 1977: 42). „Styl to zgodne z tendencją zjawisko tekstowe” (Sandig 1986: 25). „Každy tekst ma styl” (Spillner 1984: 19).

Wynika z tego, że teksty zawierają style, a styl wymaga powiązania z tekstem, dopiero w tekście staje się widoczny. Oznacza to jednak też, że oddziaływania stylowego nie można przypisać już pojedynczym elementom (jak choćby syntagmom) („styl w szczególe” według Püschel 1995: 307), lecz styl jako całość zawsze jest powiązany z kompleksowym tekstem. Nawet jeżeli poszczególne elementy są zmienne lub zmiennne, styl pozostaje przecież wciąż powiązany z siłą sprawczą wytwórcy tekstu, dopiero w tekście jako całości zyskuje znaczenie.

Nacechowanie stylowe można postrzegać dwojako – z punktu widzenia wytwórcy tekstu oraz z punktu widzenia jego odbiorcy. Autor tekstu powoduje oddziaływanie tekstu w sposób zamierzony, świadomie stosuje odpowiednie środki. Natomiast zrozumienie dokonuje się z reguły tylko poprzez uważną recepcję – efekt komunikacyjny powstaje niejako sam z siebie. Odbiorca z reguły też nie pyta (za wyjątkiem tekstów beletrystycznych) o nacechowanie stylowe, które wywołało szczególne efekty. Jednakowoż warunkiem zrozumienia jest określona ilość posiadanych wspólnych informacji (por. Spillner 1984: 14).

„Stylistyka tekstu” wychodzi z założenia, że znaczenie stylowe mają nie tylko poszczególne aspekty tekstów, lecz również tekst potraktowany kompleksowo. Z takiego punktu widzenia styl można w skrócie określić jako działanie przy pomocy tekstu, jako działanie przy użyciu kompleksowych tekstów w określonych całościowych konstelacjach interakcyjnych.

Nasuwa się pytanie, dlaczego w tej koncepcji stylu ‘nacechowanie stylowe’ wciąż jest oddzielane od tekstualności: styl – jako wariant użycia języka – jest „cechą cząstkową tekstów” (Sandig 2006: 533).

3. Co pozostaje?

Jeśli by pominąć przedstawione tu pokrótce zasadnicze podejścia do nacechowania stylowego, okaże się, że tworzą coraz obszerniejsze i bardziej szczegółowe modele, począwszy od mniej lub bardziej intuicyjnego ujęcia strategii komunikacyjnych (rozmyślenia nad elementami zdobniczymi, wybór z pewnego repertuaru, środki uwypuklenia i kontrastu) poprzez sukcesywne poszerzanie przedmiotu badań (wyłącznie teksty literackie, potem także prasowe czy użytkowe, teksty codzienne i specjalistyczne), do modeli zorientowanych semiotycznie aż po koncepcje, które w centrum badań postawiły działanie językowe (styl jako działanie, styl jako cecha tekstu, stylistyka tekstu).

Jakie wnioski nasuwają się z dotychczasowych rozważań? Mamy wiele różnych, po części przeciwnych koncepcji, a w gruncie rzeczy chaos, ponieważ

9. *Lustro 2*, technika collage+druk cyfrowy, 50x70 cm, Halina Flege

brakuje związku pomiędzy tymi wszystkimi teoriami, ich wzajemnych odniesień, jakiegoś wewnętrznego porządku.

Także te koncepcje, które głoszą przedstawienie holistycznej teorii stylu, nie odpowiadają jednak w sposób wystarczający na stawiane wobec teorii zasadnicze oczekiwanie dostarczenia systematycznego ujęcia (oraz wykazania regularnych związków o charakterze prawidłowości) zależności pomiędzy owymi zjawiskami stylowymi o całkowicie różnym charakterze. Ciągłe jesteśmy dalecy od zadowalającej teorii stylu.

I tak styl jawi się wciąż jako wielka niewiadoma, otoczona tajemniczą aurą, jako coś fascynującego, ale ostatecznie nie dającego się objąć. Może więc styl jest jednak tylko jakimś fantomem, za którym wszyscy podążamy, nie mając żadnej nadziei na jego dokładniejsze opisanie? Czy w takim razie definicje stylu powinny poruszać się tylko w obszarze przybliżonych opisów? Pomimo wszelkich problemów i trudności chcę podjąć próbę przybliżenia do tego, co stylowe.

3.1. To, co niezmiennie

Należy przede wszystkim zapytać o to, co właściwie stanowi istotę stylu? Jakie są cechy stałe, czynniki konstytuujące, bez których styl – ta szczególna siła sprawcza – nie mógłby zaistnieć.

Styl ma związek z ludźmi, z ich działaniem, ze sposobem, w jaki działają w społeczeństwie. Jest to działanie językowe (każda czynność mówienia i pisania jednostki wykonywana w stosunku do partnera w określonych konstelacjach interakcyjnych) prowadząc do efektów komunikacyjnych. Dlatego szeroki model stylu musiałby uwzględniać przede wszystkim działanie człowieka.

Działanie jest w dużej mierze działaniem we współpracy z partnerami (lub przy ich pomocy). Wnoszą oni do działań społecznych swoje doświadczenia (wiadomości i umiejętności). Wiedza partnerów (wiedza o świecie i umiejętności działania oraz wiedza językowa, a szczególnie znajomość wzorców tekstowych i zasad formułowania wypowiedzi) stanowi składnik kognitywny stylu.

Ponieważ jednak każde działanie odbywa się w określonym kontekście interakcyjnym i sytuacyjnym, przy opisywaniu stylu nie można zapomnieć o sytuacyjności. Efekty komunikacyjne działania także są powiązane z partnerami i zlokalizowane w obszarze społecznym komunikacji. Dlatego według Sandig (1986: 31) i Stöckla (1995: 27) styl można uznać również za „środek adaptacji sytuacyjnej”.

Instrumentem działań komunikacyjnych są teksty. Dlatego proces wytwarzania tekstu stanowi fundament tego, co stylowe. Podmiot działania, wchodząc w określoną interakcję, podejmuje jeszcze przed właściwym działaniem szereg czynno-

ści kognitywnych. Najpierw decyduje, uwzględniając swój cel oraz sytuację i partnera, jakie działania podejmie w danej konstelacji interakcyjnej, a także jak je podejmie. Dla samego powstania tekstu istotna jest wtedy decyzja podjęta przez podmiot działania na rzecz określonych maksym komunikacyjnych/ cech stylu (a tym samym na rzecz określonego stopnia ekspresyjności), oraz na rzecz określonego wzorca tekstowego/ rodzaju tekstu. Sukcesywnie dokonywany wybór i kombinacja określonych wzorców leksykalnych i gramatycznych (przy równoczesnej werbalizacji) prowadzi do całościowego tekstu o określonej strukturze, przy szczególnym uwzględnieniu jego intencji i konwencji zwyczajowych oraz stanowi centralny proces konstytucji tekstu. Podmiot rozważa równocześnie, czy, i jeśli tak, to które ze swoich przekonań chce wyrazić w tekście, oraz przy pomocy jakich środków ma to uczynić. Wszystkie te czynności kognitywne łącznie są decydujące dla konstytucji tekstu, a tym samym także dla wygenerowania stylu tekstu.

3.2. Założenia i pojęcia stylistyczne

Powyższe przemyślenia dotyczące tekstu i stylu pozwalają na określenie czegoś w rodzaju ramy dla opisu stylu. W dyskusji naukowej, ale też i w praktyce komunikacyjnej, spotykamy założenia i pojęcia odnoszone do stylu. Poniżej zostaną one poddane analizie.

- Wytwórcy stylu/ odbiorcy stylu

O wytwórcach stylu mówi się przede wszystkim w opracowaniach naukowych (m.in. Firle 1990: 28; Fix 1996: 115). Należy jednak zapytać, czy producenci stylu nie są po prostu wytwórcami tekstów. Każdy kto dokonuje działania językowego, wytwarza teksty. Nie można wytworzyć stylu bez tekstu.

- Znaki stylowe

Już E. Riesel (1963) dostrzegała różnicę pomiędzy wyizolowanymi znakami leksykalnymi i gramatycznymi, ich użyciem w tekście (to wtedy zyskują określoną wartość stylową). Można całkowicie zgodzić się z takim funkcjonalnym ujęciem znaków stylowych.

Problem pojawia się jednak, gdy Fix (1996: 115) czy Lerchner (2003: 171f.) mówią o znakach specjalnych, które – poprzez wybór dokonywany spośród określonego zasobu znaków – nadają informacji stylowej drugi sens, tworząc strukturę sekundarną. W tym kontekście należy też rozpatrywać tezę Michaela Hoffmanna (2003: 118), zgodnie z którą istnieją specjalne *znaki estetyczne*, będące przedmiotem badań stylistyki estetycznej, którą Hoffmann (2003: 109) stawia w opozycji do stylistyki pragmatycznej.

• Kształtowanie tekstu – CO? i JAK?

Za *opinio communis* we współczesnej stylistyce można uznać formuły: „Styl to odpowiedź na pytanie JAK w odniesieniu do pytania CO, interpretowana w aspekcie pytania PO CO” (Sandig 1995: 28) lub: „Styl to odpowiedź na pytanie JAK, to istotne, zależne od funkcji i sytuacji, użycie języka i innych typów znaków, ważnych pod względem komunikacyjnym” (Sandig 2006: 1). Te formuły ujawniają Janusowe oblicze stylu (Eroms 1986: 13).

Odpowiedzi na pytanie CO? są zupełnie różne u różnych badaczy stylu. Dla Simmlera (1986: 66f.) jest to ten element konstytucji tekstu, który jest znormalizowany, uregulowany. Dla Fix (1987: 190) są to natomiast cechy tekstowości. Dla Sandig (1986: 123) – wyznaczniki działania, natomiast dla Hoffmanna (2003: 115) – czynniki związane z kształtowaniem tekstu. Wskazuje się więc na zjawiska tekstowe oraz uwarunkowania komunikacyjne tekstu. Za odpowiedź na pytanie JAK?, uznaje się coś addytywnie dołączonego do tekstu, dodatkowy składnik, „informację o specyficznych parametrach komunikatywno-pragmatycznych”, jak sformułował to Lerchner (2002: 88).

Czy styl (JAK?) może istnieć niezależnie od tekstu (CO?). Już Sanders (2003: 271) stwierdził: „CO zupełnie nie może występować bez JAK”. Dlatego powstaje wrażenie, że w przypadku problematyki dotyczącej pytań CO i JAK chodzi raczej o konstrukcję czysto teoretyczną o motywacji być może dydaktycznej. Czy istnieje zjawisko stylu bez tekstu? I odwrotnie: Czy są teksty bez stylu?

4. Zależności pomiędzy tekstem a stylem

Uczestnicy komunikacji mają zasadniczo możliwość rozwiązywania w różny sposób aktualnych zadań komunikacyjnych. Wymaga to od partnerów komunikacji podejmowania coraz to nowych decyzji co do środków, jakie chcą zastosować dla urzeczywistniania swoich celów i intencji.

Teksty stanowią podstawowe jednostki komunikacji językowej (Heinemann/Heinemann 2002: 61). Funkcjonują one w konstelacjach interakcyjnych jako instrumenty służące osiąganiu celów i realizacji intencji uczestników komunikacji. Konstytuują się w wyniku aktywności kognitywnej partnerów interakcyjnych (głównie poprzez aktywację wzorców tekstowych oraz wzorców umiejscowionych poniżej płaszczyzny tekstu) i przetworzenia językowego tejże aktywności w postaci całościowych spójnych elementów tematycznych o określonej strukturze. Głównym kryterium oceny tekstów jest więc pytanie, czy i w jakim stopniu

tekst wywołał u partnera i w otoczeniu skutek oczekiwany przez jego autora, czyli jaki jest stopień efektywności komunikacyjnej (Heinemann 2008: 136).

Mimo, że aspekt stylowy nie został tu wspomniany eksplicytnie, styl należy do tekstu. Jest jego integralnym elementem, fundamentalną cechą tekstów. Także prawie wszystkie inne właściwości, jakie ogólnie przypisuje się aspektowi stylowemu, są przecież właściwościami tekstu: indywidualne podstawy kognitywne, stopień zdeterminowania przez sytuację i intencję autora, odniesienie do partnera, całościowy i jednolity charakter, unikalność, i nacechowanie wzorcowe (por. Heinemann, Viehweger 1991: 255). Już sam fakt, że aspekt stylistyczny opiera się na zasadzie substytucyjności/ wyboru, znajduje swoje odbicie w procesie wytwarzania tekstu (nawet jeśli mówilibyśmy tu bardziej o procesie szukania i znajdowania niż o dowolnym wyborze środków spośród repertuaru danego języka).

Jednak aspekt stylowy nie może być pojmowany jako rodzaj dodatku do tekstu. Nie jest on bowiem niczym, co byłoby dołączone do tekstu i samoistne, co istniałoby i funkcjonowało obok tekstu, lecz j e s t s a m y m t e k s t e m, a dokładniej aspektem pragmatycznym samej konstytucji tekstu. Jeżeli działanie i jego skutek, czyli efekt komunikacyjny, stanowią cechę decydującą o istocie stylu, to styl jest w gruncie rzeczy nawet tym, co sprawia, że tekst staje się tekstem.

Z powyższego wynika również fakt, że aspekt stylowy gwarantuje przede wszystkim jednolitość tekstów (Sowinski 1999: 255). Decydujące jest przy tym celowe funkcjonowanie tych środków w myśl aktualnej funkcji komunikacyjnej tekstu.

Należy jednak zapytać, dlaczego aspekt stylowy w tak wielu modelach był interpretowany całkiem odmiennie. Odpowiedzi na to pytanie można by szukać w procesie wytwarzania tekstu, w zachodzących procesach decyzyjnych jednostek w trakcie kształtowania tekstu. W zależności od sytuacji interakcyjnej różne aspekty nacechowania stylowego mogą prowadzić do zamierzonego efektu komunikacyjnego. Dlatego różne koncepcje stylu można postrzegać jako aktualne efekty decyzji kognitywnych autora tekstu podejmowanych w trakcie kształtowania tekstu. Styl staje się kameleonem, dostosowującym się do aktualnej zmieniającej się sytuacji. Następstwo i występowanie obok siebie tekstu i stylu przeradza się w koegzystencję, a dokładniej w stopienie się.

Nie ma tekstu bez składnika pragmatycznego, bez stylu. I odwrotnie – aspekt stylowy można wyrazić i tworzyć jedynie poprzez teksty. W tym sensie tekst i styl są nierozdzielne.

Literatura

- Busse D., 1996, *Sprachstil - Sprachnorm - Sprachgebrauch*. - Fix U., Lerchner G., red., *Stil und Stilwandel*, Frankfurt/Berlin.
- Doležel L., 1964, *Vers la stylistique structurale. Travaux linguistique de Prague 1*, Prag.
- Eroms H.-W., 1986, *Textlinguistik und Stiltheorie*, W: Schöne A., red., *Kontroversen, alte und neue*, Tübingen, 10-21.
- Firle M., 1990, *Stil in Kommunikation, Sprachkommunikation und poetischer Kommunikation*. - Fix U., red., *Beiträge zur Stiltheorie*, Leipzig, 19-45.
- Fix U., 1987, *Kommunikativ adäquat – stilistisch adäquat. Zu Problemen, Kategorien und Kriterien der Redebewertung*, Diss. B., Leipzig.
- Fix U., 1990, *Die Kategorie Stil als theoretisches Problem: Zur Einführung*. - Fix U., red., *Beiträge zur Stiltheorie*, Leipzig, 7-18.
- Fix U., 1992, *Stil als komplexes Zeichen im Wandel. Überlegungen zu einem erweiterten Stilbegriff*. - ZfGL 20, 193-209.
- Fix U., 1996, *Textstil und KonTextstile*. - Fix U., Lerchner G., red., *Stil und Stilwandel*, Frankfurt, 111-132.
- Fix U., 2006, *Sprachstile aus pragmatischer Perspektive*.
- Fleischer W., Michel G., red., 1977, *Stilistik der deutschen Gegenwartssprache*, 2., unveränderte Auflage, Leipzig.
- Heinemann M., Heinemann W., 2002, *Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs*, Tübingen.
- Heinemann W., 2008, *Textpragmatische und kommunikative Ansätze*. - Janich N., red., *Textlinguistik*, 15 Einführungen, Tübingen, 113-143.
- Heinemann W., Viehweger D., 1991, red., *Textlinguistik. Eine Einführung*, Tübingen.
- Hoffmann M., 2003, *Ulla Fix und die Textlinguistik*. - Barz I., Lerchner G., Schröder M., red., *Sprachstil – Zugänge und Anwendungen*, Heidelberg, XVII-XXII.
- Lerchner G., 1981, *Stilistisches und Stil. Ansätze für eine kommunikative Stiltheorie*. - *Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache* 1, 85-170.
- Lerchner G., 1986, *Stilistische Variation in einer handlungsbezogenen Textkonzeption*. - Schöne A., red., *Akten des VII. Internationalen Germanistenkongresses*, Göttingen, Tübingen, Band 3, 32-39.
- Lerchner G., 1995, *Stilwandel*. - Stickel G., red., *Stilfragen*, Berlin/New York, 95-114.
- Lerchner G., 2002, *Stilistisches und Stil. Ansätze für eine kommunikative Stiltheorie*. - Barz I., Schröder M., red., *Schriften zum Stil*, Leipzig, 80-119.
- Lerchner G., 2003, *Glasperlenspiel. Textanalyse und Stilfeorschung als Annäherung an das Geheimnis des Schönen*. - Barz I., Schröder M., red., *Sprachstil – Zugänge und Anwendungen*, Heidelberg, 169-176.
- Mistrik J., *Exakte Typologie von Texten*, München 1973.

- Osgood E., 1960, *Some Effects of Motivation on Style of Encoding*. - Sebeok Th.A., red., *Style in Language*, NY/London.
- Peukert H., 1977, *Positionen einer Linguostilistik*, Berlin.
- Posner Roland, 1991, *Kultur als Zeichensystem. Zur semiotischen Explikation kulturwissenschaftlicher Grundbegriffe*. - Assmann A., Harth D., red., *Kultur als Lebenswelt und Dokument*, Frankfurt, 37-74.
- Püschel U., 1995, *Stilpragmatik – Vom praktischen Umgang mit Stil*. - Stickel G., red., *Stilfragen*, Berlin/ New York, 303-328.
- Riesel E., 1963, *Stilistik der deutschen Sprache*, Moskau.
- Riesel E., 1964, *Der Stil der deutschen Alltagsrede*, Moskau.
- Riesel E., Schendels E., 1975, *Deutsche Stilistik*, Moskau.
- Riffaterre M., 1959, *Criteria for Style analysis*, "Word" XV, 154-174.
- Riffaterre M., 1973, *Strukturelle Stilistik*, München.
- Sanders W., 1995, *Stil und Stilistik*, Heidelberg.
- Sanders W., 1996, *Stil im Wandel*. - Fix U., Lerchner G., red., *Stil und Stilwandel*, Frankfurt, 345-358.
- Sanders W., 2003, *Über das WAS und WIE und andere W-Fragen*. - Barz I., red., *Sprachstil – Zugänge und Anwendungen*, Heidelberg, 269-275.
- Sandig B., 1983, *Textsortenbeschreibung unter dem Gesichtspunkt einer linguistischen Pragmatik*. - *Textsorten und literarische Gattungen*, Berlin, 93-102.
- Sandig B., 1986, *Stilistik der deutschen Sprache*, Berlin.
- Sandig B., 1995, *Tendenzen der linguistischen Stilforschung*. - Stickel G., red., *Stilfragen*, Berlin-NY, 27-61.
- Sandig B., 2006, *Textstilistik des Deutschen*, Berlin/ New York.
- Seidler H., 1978, *Grundfragen einer Wissenschaft von der Sprachkunst*, München.
- Selting M., 1997, *Verständigungsprobleme. Eine empirische Analyse am Beispiel der Bürger-Verwaltungskommunikation*, Tübingen.
- Simmler F., 1986, *Syntaktische Strukturen in Kunstmärchen der Romantik*. - Schöne A., red., *Akten des VII. Internationalen Germanistenkongresses*, 66-96.
- Sowinski B., 1999, *Stilistik. Stiltheorie und Stilanalyse*, Stuttgart, Weimar.
- Spillner B., 1984, red., *Methoden der Stilanalyse*, Tübingen.
- Spillner B., 1995, *Stilsemiotik*. - Stickel G., red., *Stilfragen*, Berlin, New York.
- Stöckl H., 1995, *Textstilistische Untersuchungen zu Werbetexten*, Frankfurt.
- Ullmann S., 1962, *Semantics*, Oxford.
- Wunderlich D., 1978, *Studien zur Sprechaktheorie*, Frankfurt.

Thumaczenie: Zofia Bilut-Homplewicz, Iwona Szwed